

કવિરૂપચન્દ્રકૃત જિનાનાં પંચકલ્યાણકાનિ

(દિગમ્બર આમ્નાયાનુસારી)

સં. વિજયશીલચન્દ્રસૂરિ

કચ્છના વિહાર દરમ્યાન કોઈ કોઈ સ્થાને કોઈ પુરાણી પ્રતિઓ જોવા અનાયાસ મળી ગઈ, તેમાં અમુકની નકલ કરાવેલી, તેમાંની એકનું સમ્પાદન અત્રે પ્રસ્તુત છે. આમાં જૈન તીર્થંકરની 'પાંચ કલ્યાણક' તરીકે પ્રસિદ્ધ એવી પાંચ જીવન-ઘટનાઓનું બયાન કરતી ગેય ગીત-રચના છે. આ પ્રકારની રચનાઓ તો જૈન કવિઓએ ઘણી રચી હોય છે અને તે પ્રસિદ્ધ પણ હોય જ છે. પરંતુ આ રચનાની વિશેષતા એ છે કે એ દિગમ્બર જૈન મતને અનુસરતી રચના છે. આ રચના પ્રસિદ્ધ નથી એવું લાગવાથી તે અહીં આપી છે.

પાંચ કલ્યાણક તે ૧. ગર્ભકલ્યાણક : જિનનો આત્મા દેવલોકમાંથી નીકળી માતાના ગર્ભરૂપે અવતરે તે ઘટના; એને શ્વેતામ્બરો 'ચ્યવનકલ્યાણક' તરીકે ઓળખે છે. ૨. જન્મકલ્યાણક : જિનનો જન્મ થાય તે ક્ષણની ઘટના. ૩. દીક્ષાકલ્યાણક : જિન સંસાર ત્યજીને દીક્ષા લે તે ઘટના; અહીં તેને 'તૃતીય કલ્યાણક' નામે ઓળખાવેલ છે. ૪. જ્ઞાનકલ્યાણક : દીક્ષિત જિન યુગ તપ દ્વારા કર્મક્ષય કરવાપૂર્વક કેવલજ્ઞાન મેળવે તે ઘટના; અહીં તે 'ચતુર્થકલ્યાણક' તરીકે ઓળખાવેલ છે. ૫. મોક્ષકલ્યાણક : જિન મૃત્યુ પામી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે તે ઘટના.

આ પાંચે ઘટનાઓને કલ્યાણક એટલા માટે કહેવાય છે કે તે ઘટના ઘટે તે ક્ષણે સમગ્ર જીવસૃષ્ટિને આનન્દ, સુખ અને શાતાનો, ક્ષણિક જ, પણ અકલ્પનીય અનુભવ થતો હોય છે. જગતનું કલ્યાણ જેનાથી થાય તેનું નામ કલ્યાણક !

જૈનોની બે ધારા: શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર; સવસ્ત્ર માર્ગ અને નિર્વસ્ત્ર માર્ગ. બંને મતે કલ્યાણક પાંચ જ; પણ પ્રાસંગિક માન્યતાભેદ ધરો. દા.ત. ગર્ભકલ્યાણકના પ્રસંગમાં શ્વેતામ્બરો જિન-માતાને ૧૪ સ્વપ્ન આવ્યાં એવું માને, તો દિગમ્બરો ૧૬ સ્વપ્ન માને. આવા મતભેદો જોવા મળે.

પ્રસ્તુત રચના કવિ રૂપચન્દ્રજીએ રચી છે. તેમનો સત્તાકાલ જાળવા

મળતો નથી; દિ. સાહિત્યમાં તપાસતાં મળવાનો પૂરો સમ્ભવ. પ્રતિનો લે.સં. ૧૮૬૮ છે, તેથી તે પૂર્વે તેઓ થયા તે તો સ્પષ્ટ છે. પ્રતિના લેખક ‘ગણિ સરૂપચંદ’ છે, તેમણે ‘નેમસાગર’ માટે લખેલ છે; આ બન્ને શ્વે. આમ્નાયના મુનિઓ હોય તેમ ‘ગણિ’ શબ્દ દ્વારા સૂચિત થાય છે.

આ રચનાની ભાષા વ્રજમિશ્રિત ટહી હિન્દી જણાય છે. રચના શ્રવણમધુર, પ્રાસાદિક તથા ભક્તિપ્રચુર છે. ત્રોટક અને હરિગીત એ બે છંદોમાં સમગ્ર કૃતિ રચાઈ છે. કુલ ૪૮ કડી છે. ત્રોટકમય પ્રત્યેક કડીનો અન્ત્ય શબ્દ, હરિગીતનો આદ્યશબ્દ કિંવા ઉપાડ બને છે, તે કવિની કાવ્યકુશલતા પ્રત્યે સંકેત કરનારું છે.

આમ તો સમગ્ર પ્રતિપાદન દિગમ્બર માન્યતા અનુસારી જ છે. પરંતુ જે કેટલીક પ્રાચીન દિગમ્બર માન્યતાઓને તે મતના જ અર્વાચીનો ઉવેચે છે કે તુકરાવે છે, તેમાંની એક પ્રાચીન દિ. માન્યતા આ રચનામાં પણ ઉલ્લિખિત જોવા મળે છે. ચોથી ઢાલની પાંચમી કડીમાં “સકલ અર્ધમાગધીય ભાષા જાનીઈ.” આમાં જિન અર્ધમાગધી ભાષામાં દેશના (ઉપદેશ) આપતા હોવાની વાત સૂચવાઈ છે. પણ પાછળના દિ. મત અનુસાર “જિન ભાષા બોલતા નથી, અને ફક્ત ‘દિવ્ય ધ્વનિ’ જ તેમના કંઠથી પ્રગટે છે. તેમજ અર્ધમાગધી ભાષા તો સાવ અર્વાચીન છે.” આ બન્ને માન્યતા કેટલી અર્વાચીન છે, તથા તે જ કારણે તે કેટલી અનુચિત કે અગ્રાહ્ય છે, તેનો ખુલાસો, એક દિ. કવિની જ આ પંક્તિ આપી દેતી જણાય છે.

આ રચનાની પાંચ પાનાંની હસ્તપ્રતિની નકલ કચ્છ-નવાવાસના ધણ્ડારમાંથી ડ. શ્રીભુવનચન્દ્ર મ.ના ઔદાર્યથી સાંપડી છે, તે નોંધવું જરૂરી છે. તો સાધ્વી દીપ્તિપ્રજ્ઞાશ્રીજીએ આ પ્રતિ પરથી સુવાચ્ય પ્રતિલિપિ લખી આપી છે, તે પણ નોંધવું ઘટે.

॥ અથ દિગંબરમતાનુસારી પંચકલ્યાણકાનિ કવિશ્રી રૂપચંદ્રજી કૃતાનિ લિખ્યતે ॥

પણમવિ પંચ પરમગુરુ ગુરુજન શાસનં
સકલ સિદ્ધિદાતાર હિ વિઘન વિનાશનં ।

सारद उर गुरु गौतम सुमति प्रकाशनं
मंगलकर हो चौ संचहि पाप प्रणासनं ॥१॥

पापहि प्रणासन गुनहि गिरुओ दोष अष्टदश रह्यो
धरी ध्यान कर्म विनाशि केवलग्यांन अविचल जिन लह्यो ।
प्रभु पंचकल्याणक विराजत सकल सुनर ध्याबहिं
त्रैलोक्यनांथ सुदेव जिनवर जगत मंगल गावहिं ॥२॥

जाके गरभकल्याणक धनपति आईओ
अवधिन्यान परवानसुं इंद्र पठाईओ ।
रचि नव बारह जोजन नयरि सोहावने
कनक रयण मणि मंडित मंदिर अति बने ॥३॥

अति बनै पोलिपगार परिखा सुवन उपवन सोहए
नरनारि सुंदर चतुर भेखसु देखि जन मन मोहए ।
तिहां जनकगृहे छम्मास प्रथमहिं रतनधारो बरषीओ
फुनि रुचकबासीजननि-सेवा करहिं बहुविध हरषीओ ॥४॥

सुरकुंजर-सम कुंजर धवल धुरंधरो
केसरिकेसर शोभित नख शिख सुंदरो ।
कमला कलस सोवन दोइ दाम सुहावने
रवि शशि मंडल मधुर मीन युग पावने ॥५॥

पावने कनक घट जुगम पूरन कमल ललित सरोवरू
कल्लोलमाला-कलित सागर सिंहपीठ मनोहरू ।
रमनीक अमरविमान फुनि पतिभुवन भुव छबि छाजहिं
रुचि रतनराशि दीपंति दह दिस तेज पुंज बिराजहिं ॥६॥

हे सखि सोलह सुपने सूती सैं नही
निरखी माय मनोहर पछि मरैं नहीं ।
ऊठि प्रभात पिउ पूछ्यो अवधि प्रकासीओ
त्रिभुवनपति सुत होसी फल तिहां भासीओ ॥७॥

भासीओ फल सुनि चित्त दंपति परम आनंदित भए
छम्मास परि नबमास फुनि तिहां रयनि दिन सुख सुं गए ।
गरभावतार महंत महिमा सुनत सब सुख पावहीं
त्रैलोक्यनाथ सुदेव जिनवर जगत मंगल गावहीं ॥८॥
इति श्रीगर्भकल्याणकं ॥

- ॥ मति श्रुति अवधि विसजित जिन जब जनमीओ
त्रैलोक्य भयौ है क्षोभित सुरगण भरमीओ ।
कलपवासी-घरि घंट अनाहद वज्जीओ
जोइसि-घरि हरिनाद सहि जगल गज्जिओ ॥१॥
- गरज्यो ते सहिजे संखभावन भवन शबद सुहावनै
व्यंतर-निलय पटु पटह बज्जै कहत क्यौ महिमा बनै ।
कंपित सुरासुर अवधिबल जिन-जनम निहचें जानियो
धनराज तब गजरज मायामही निरमय आनीयो ॥२॥
- योजन लक्ष गजेंद्र वदन वसु निरमए
वदन वदन वसुदंत दंत सिर सर ठए ।
सरसरसो पेणवीस कमलिनी बाजहि
कमलिनी कमलिनी कमल पचीस बिरजहीं ॥३॥
- राजहीं ति कमलिनी कमल अटोत्तर सौ मनोहर दल बने
दलदल अपछर नृत्यहीं सो हाव-भाव सोहावने ।
मणि कनक कंकण वर विचिह्नित अमर मंडित सोहए
घन घंट चमरधजा पताका देखि जन मन मोहए ॥४॥
- तिहिं करि हरि चढि आयौ सुर परिवारीओ
पुर्हि प्रदच्छिना देइ करी जिन जयकारीओ ।
गुपति जाइ जिन जननीनु सुखनिद्रा रची
मायामय शिशु राख्यौ जिन आन्यौ सुची ॥५॥

आन्यौ सुची जिनरूप देखत नयन नृपति न पूजए
तव परम हरषित हृदय हरनां सहस लोचन हू जए ।
तिहं करहि प्रनाम जु प्रथम इंद्र उत्संग धरि प्रभु लीनीओ
सौधर्म अरु ईशान इंद्र जु छत्र प्रभु शिर दीनीओ ॥६॥

सनतकुमार भार्हिद चमर दोइ द्वार हैं
शेष शक्र जयजयरव शब्द उच्चारहैं ।
उत्सव सहित चतुरविध सुर हरखित भए
जोजन सहस निन्याणूं सुर उल्लंघए ॥७॥

गए सुरगिरि जहां पांडुकबन बिचित्र बिराजए
पांडुकसिला तिहां अर्धचंद्र समान रवि छबि छाजए ।
जोजन पंचास बिसाल दुगुणायाम वसु ऊँची गने
वर अष्टमंगल कनक कलस तिहां सिंहपीठ सुहावने ॥८॥

रचि मंडप सोभित मध्य सिंहासनं
थाप्यो पूरवमुख तिहां प्रभु कमलासनं ।
वाजत ताल मृदंग वयन घोषना थते
दुंदुभि प्रमुख मधुर धुनि और जुं बाजते ॥९॥

बाजहिं निबाजहि सुचिय सच(ब?)मिली धवलमंगल गावहीं
तहां करहिं नृत्य सुरंगना सब देव कौतुक आवहीं ।
वर खीर सागर जल जु निरमल हाथ सुरगन लावहीं
सौधर्म अरु ईशान इंद्रसु कलस लेइ प्रभु नावहीं ॥१०॥

बदन उदर अवगाह कलसगत जानीइं
एक च्यार वसु जोजनमान प्रमानीइं ।
सहस अट्टोत्तर कलस प्रभूजीके शिरें ढुरें
फुनि शृंगार प्रमुख आचार सर्वे करें ॥११॥

करै प्रगट प्रभु महिमा महोत्सव आनि फुनि मातहि दयौ
धनपतिहि सेवा राखि सुरपति आप सुरलोकें गयौ ।

जनमाभिषेक महंत महिमा सुनत सब सुख पावहीं
त्रैलोक्यनाथ सुदेव जिनवर जगत मंगल गावहीं ॥१२॥

इति श्री जन्मकल्याणकं द्वितीयं ॥

॥ श्रम जल रहित शरीर सदा सविमल रह्यौ
खीरवरन वर-रुधिर प्रथम अक्षित लह्यौ ।
प्रथम ससिरसहि नान-सरूप बिराजहीं
सहज सुगंध सुलच्छन मंडित बाजहीं ॥१॥

बाजहीं अतुल बल परमप्रिय हित मधुर बचन सुहावने
दश सहज अतिशय सौभाग्य मूरति बाल लीला अति बने ।
याबाल त्रिकालपति मुनिरुचित उचित जु नित नए
अमरीपति तपति त अनुपम सकल भोग निभोग ए (?) ॥२॥

भव-तन-भोग-विरक्त कदाचित चितए
धन यौवन पिय पुत्त सकल अनित्य ए ।
कोउ न सरन मरन-दिन-दुख चिहुगति भर्यौ
सुख दुख भोक्ता एक जीव विधिवसि पर्यौ ॥३॥

पर्यौ विधिवसि आन चेतन आन जड जु कलेवरू
तन असुचि परतिहि होइ आश्रव परहि परिहर संवरू ।
निर्जग तप बल होइ समकित बिन सदा त्रिभुवन भमे
दुर्लभ विवेक बिना न कबहू परम धरम विषे रमे ॥४॥

ए प्रभु बारे पावन भावन भाईओ
लोकांतिक वर देव सुजोगें आईओ ।
कुसुमांजलि देइ चरनकमल सिर नाईओ
स्वयंबुद्ध प्रभु स्तुति करत हि समझाईओ ॥५॥

समझाय प्रभुकुं गए निज पद फुनि महोत्सव हरि कीओ
रुचि रुचिर चित्र विचित्र शिबिका करसुं नंदनवन लियो ।

तहां पंचमुष्टी लोच कीओ प्रथम सिद्ध नती करी
मंडिय महाव्रत पंच दुद्धरस सकल परिग्रह परिहरी ॥६॥

मणिमय भाजन केस परीच्छय सुरपति
खीर समुद्र-जल खिपि करी गए अमरावती ।
तप संयमबल प्रभुकुं मनपरजय भयो
मौन सहित तप खप करिने लाल कछु तिहां गयो ॥७॥

गयो तिहां कछु काल तप बल रिद्ध वसु गुण सिद्ध ए
जसु धर्मध्यान बलेन खय गए सप्त प्रकृति प्रसिद्ध ए ।
खपि सातमे गुण जतन बिनु तिहां तीन प्रकृतियौ बुधि बढ्यौ
करि करण तीन प्रथम सकल बल क्षपक श्रेणें बल चढ्यौ ॥८॥

प्रकृति छत्रीस नवमे गुणठाणें विनासए
दशमे सूच्छिम लोभ प्रकृति तिहां आसए ।
शुक्लध्यान पद दूजे फुनि प्रभु पूरीओ
बारसमे गुणे सोल प्रकृति तिहां चूरीओ ॥९॥

चूरीओ त्रेसठि प्रकृति एह बिधि घातीया करमह तणी
तप कीयो ध्यान परवान बारे विधि त्रिलोक शिरोमणी ।
निष्कमण-कल्याणक सुमहिमा सुनत सब सुख पाईए
त्रैलोक्यनाथ सुदेव जिनवर जगतमंगल गाईए ॥१०॥

इति श्री तृतीय कल्याणक ॥

॥ तेरसमे गुणठाणे सयोगि जिनेश्वरू
अनंतचतुष्टय मंडित भयो परमेश्वरू ।
समवसरण तव धनपति बहुबिधि निरमयो
आगमजुगति प्रमाण गगनतलि परिठयौ ॥१॥

परिठयौ चित्र विचित्र मणिमय सभामंडप सोहए
तिहां मध्य बारे बिने कोटे बनक सुरनर मोहए ।
मुनि कलपवासिनि आर्यिका तिहां युतिक भौम भुवनत्रिया
फुनि भौम भौमि सकल पसु नर पसु त्रिकोट ए बेठिया ॥२॥

मध्यपदेश तिहां मणिमय पीठ तिहां बनी
गंधकुटी सिंहासन कमल सोहावनी ।
तीन छत्र सिर शोभित त्रिभुवन मोहए ।
अंतरिक्ष कमलासन प्रभु तिहां सोहए ॥३॥

सोहए चौसठ चमर ढालत अशोकतरुवर छाजहीं
सुर पुष्प वरषित प्रभामंडल कोटि रवि छबि छाजहीं ।
इम अष्ट अनुपम प्रातिहारिज वरविभूति विराजही
इम घातिया खय जाति अतिशय दश विचित्र विराजही ॥४॥

सकल अरधमागधीय भाषा जानीइं
सकल जीव जगमैत्रीभाव बखानीइं ।
सविरतिग फल कुन बतिस नपति मनोहरे
दरपन सम बनि अविनि पवन गति अनुसरे ॥५॥

अनुसरे परमानंद सबकुं नारि नर जे सेवता
योजन प्रमाणे धरणि सुरचित रचहि मारुत देवता
तिहां करे मेघकुमार गंधोदक सुवृष्टि सोहावनी
पदकमल तलि सुर रचित कमलसु नव धरणि सोभा बनी ॥६॥

अमल गगनतलि और दीसैं तिहां अनुसारहीं
चतुर तिहां देवतन सुर आकारहीं ।
धर्मचक्र चले आगे रवि जिहां लाजहीं
फुनि भृंगार प्रमुख वस्तु मंगल राजही ॥७॥

राजहि ते चौदे चार अतिसय देवरचित सुहावने
जिनकेवलीके ग्यान महिमा और कहन कहा बनै ।
तब इंद्र आइ कीयो महोत्सव सभा शोभित अति बनी
धर्मोपदेश दीओ तिहां उछली वाणी जिनतणी ॥८॥

क्षुधा तृषा अरु रागद्वेष असोहावने
जनम जरा अरु मरन दोष भय आवने ।

रोग शोग भय विस्मय और निद्रा हनी
स्वेद सखेद मद मोह आरति चिंतागनी ॥९॥

गनी ए अद्वारे दोष तिन कर रहित देव निवरेजनी
नव परम केवल लब्धि मंडित शिवरमनि मनरंजनी ।
श्रीग्यान कल्याणक सुमहिमा सुनत सब सुख पाईए
त्रैलोक्यनाथ सुदेव जिनवर जगत मंगल गाईए ॥१०॥

इति श्री चतुर्थकल्याणकं ॥

- ॥ केवल दृष्टि बराबर देख्यौ जारिसौ
भविजन प्रति उपदेश दीइ जिन तारिसौ ।
जे भवि नित्य भविकजन सरण जु आइआ
रतनत्रय गुणलछन शिवपथ लाइआ ॥१॥
- ते लाइयो पंथ जु भविक जन तिहां तृतीय सकल सिधारीयो
तिहां तेरहि गुण छांडि अयोगि पंथ पग धारीयौ ।
चौदमे चोथे सकलबल प्रभु बहुतर ते रहेती
एम घाति विसु विधि करम पोहोचे समयमे पंचमगती ॥२॥
- लोक शिखर तनुवात विलंबे ठीओ
धरम द्रव्य बन्यौ आगे गवन न तन कीओ ।
मदन रहित मेषोदर अंबर जारिसो
कर्मविहीन निज तन ते भयो प्रभु तारिसो ॥३॥
- तारिसौ परजय नित्य अविचल अरथ-परजय छनछए
इम नैव-दृष्टि अनंत-गुन व्यवहार-नैव सगुण मए ।
वस्तु-स्वभाव विभाव-विरहित शुद्ध परिणति परिणयौ
चिद्रूप परमानंद मंदिर शुद्ध परमात्म भयो ॥४॥
- तनु परिमाणु दामिनि पर सो विखर गए
रहे सिख-नख-केसरूप जे परिणए ।
तब हरि प्रमुख चतुर्विध सुराण सुभ रच्यौ
मायामय नख केस सहित प्रभु तन रच्यौ ॥५॥

रचि अगर चंदन प्रमुख परिमल दर्भ जिन जयकारीयौ
पद पतित अग्निकुमार मुगटानिलसु विधि संस्कारीओ ।
निर्वाण कल्याणक सुमहिमा सुनत सब सुख पाईइं
त्रैलोक्यनाथ सुदेव जिनवर जगतमंगल गाईए ॥६॥

ते मतिहीन भगतिवसु भावना भाईए
मंगलगीत प्रबंधसु जिनगुन गाईए ।
जे नर सुनए बखानं सुर मधुर गावही
मनवंचित फल सो निश्चय पावही ॥७॥

पावहीं अष्टौसिद्धि नवनिधि मन प्रतीति जो आनही
भ्रमभाव छूटे सकल मनके जिनस्वरूप सुना नहीं ।
फुनि टरहि पातक हरहि बिघन जुं वरहि मंगल नित नयौ
भनें रूपचंद सुदेव जिनवर देव चउसंघहि जयौ ॥८॥

इति श्री जिनानां पंचकल्याणकानि ॥

॥ लि । मुनि सरूपचंद गणिना मु । नेमसागर पठनार्थ ॥
बुधवासरे । सं. १८६८ ज्येष्ठ वदि अमवास्यां ॥

